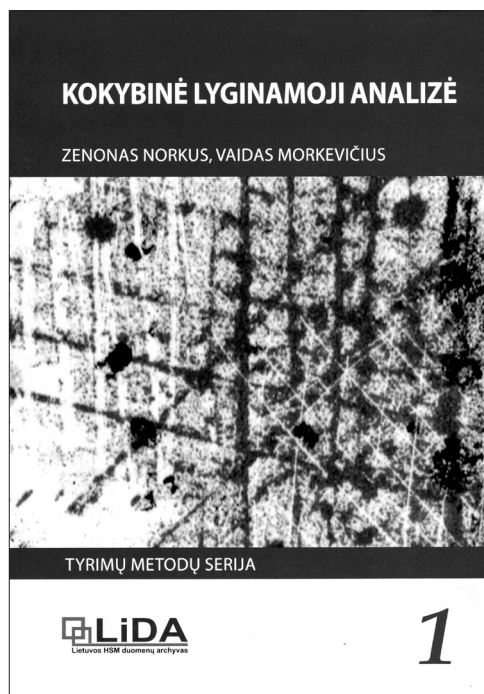

Liutauras Kraniauskas

Metodologinės abejonės meistrai ir jų įrankių dėžė (apie Z. Norkaus ir V. Morkevičiaus vadovėlį)*

Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų archyvas (LiDA), startavęs 2006 metais, žengė naują ambicingą žingsnį. Iš virtualios erdvės nužengta į medžiagišką pasaulį. Archyvą puoselėjančiai komandai per penkerius metus nuveikus, kaip kažkada atrodė, sunkiai įgyvendinamus darbus (čia kalbu be jokios ironijos) – sukūrus išsamią duomenų saugojimo ir viešinimo sistemą, surinkus įvairių akademinių institucijų pasenusiuose kompiuteriuose (tikriausiai dar „pentiumuose“) dūlėjančias duomenų bazes į vieną talpyklą, apmokius gausias tyrinėtojų ir dėstytojų gretas kaip naudotis archyvu, – kai kurie virtualūs dalykai tapo 0,595 kg sveriančiu kūnu.

Svoris nemažas, jei prisiminsime mokslinį eksperimentą, aprašytą viename Stanislawo Lemo apsakyme apie ksenozoologijos profesorius Astralą Šterną Tarantogą. Profesorius sprendė teorinį dvasios ir materijos santykio klausimą ir praktiškai bandė išmatuoti, kas nutiks, kai į kompiuterį bus sudėti milžiniški duomenų masyvai (tikriausiai Tarantoga darė kažką panašaus į LiDA archy-

vą, tik kiek stambesniu mastu ir kiek kitu tikslu). Eksperimento pabaigoje, kai į skaičiavimo mašiną buvo suvesta visa visuomenės ar planetos disponuojama informacija, profesorius Tarantogai teko paliudyti, kad

* Norkus, Zenonas; Morkevičius, Vaidas. 2011. *Kokybinė lyginamoji analizė: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Kaunas: Lietuvos HSM duomenų archyvas (LiDA).

virtuali ir besvorė informacija transformavosi į materiją. Kitaip sakant, įvyko šiandienos žmogaus košmaras – vieną dieną visa informacija tiesiog dingo iš kompiuterio, o pats kompiuteris pasunkėjo vienu gramu.

Profesoriaus Tarantogos eksperimento gramas buvo tik mokslinę fantastiką rašančiojo vaizduotės vaisius, o lietuviškas materializacijos produktas yra realus. Kalbu apie neseniai pasirodžiusią Zenono Norkaus ir Vaido Morkevičiaus knygą-vadovėlį „Kokybinė palyginamoji analizė“ (2011), kuri tikrai sveria 0,595 kg. (Perspėju, jei kas nutartų patikrinti šį fizikinį faktą: visos buitinės svarstyklės sukalibruotos taip, kad rezultatai visada svyruos 3 g paklaidos ribose.)

Knyga triukšmingai skelbia metodologinių abejonių ir jų malšinimo receptų materializacijos pradžią, nes pradeda naują leidinių ciklą „LiDA Tyrimų metodų serija“. Tai naujos epochos ženklas Lietuvos metodologinės ir metodinės literatūros lankose. Kadangi formuluojama tezė skamba gan ironiškai, bandysiu pagrįsti ją keletu rimtesnių samprotavimų. Trumpumo dėlei toliau tekste kokybinę lyginamoji analizę kai kur bus vadinama KLA (be kabučių), o Z. Norkaus ir V. Morkevičiaus knyga – „KLA“ (su kabutėmis).

Socialinių mokslų metodologija Lietuvoje: neabejojantys pameistriai ir abejojantys meistrai

LiDA vadas Algirdas Krupavičius knygos *Kokybinė lyginamoji analizė* „Pratar-mėje“ rūščiai nužvelgia socialinių mokslų metodologijos būklę Lietuvoje. Jis gana

griežtai sako, kad lietuviškuose socialiniuose moksluose vyrauja metodologinis ir meto-dinis nemokšiškas, tyrimų metodų (ne) išmanymas, jų taikymo (ne)korektiškumas ir kai kurių metodų pervertinimas. Tai yra Lietuvos socialinių mokslų „Achilo kulnas“. Ši nemokšišką lėmė tiek socialinių mokslų ideologizavimas sovietmečiu, tiek pozity-vizmo dominavimas pokario socialiniuose moksluose. „Empirinės sociologijos pagrinda <...> Lietuvoje atsirado 1989-1990 m. Lygiai taip pat Lietuvos socialinių ir huma-nitarinių mokslų tyrėjų karta, kuri bent kiek kokybiškai moka naudoti kiekybinius tyrimų metodus, dar tik atsiranda“ (p.8).

A. Krupavičiaus teiginys – įdomus, bet kvestionuotinas. Šį pareiškimą suprantu kaip simbolinio diskurso figūrą, bandančią sutvirtinti LiDA simbolinę galią metodolo-ginės literatūros rinkoje. Tačiau mano užduotis nėra abejoti LiDA darbų kokybe. Ji neiginijama. Tiesiog noriu pagrįsti mora-lizuojantį A. Krupavičiaus teiginį kiek kitais argumentais.

Taip, metodologinių dalykų dėstymas ir metodų įvaldymas Lietuvos socialinių mokslų srityje tikrai yra keblus dalykas. Dabartinė švietimo sistema skubina per labai trumpą laiką dėstytojus išmokyti, o studentus įvaldyti gausybę metodų ir išmokti mokslinio mąstymo vingrybių. Tai kokybiškai padaryti vargu ar įmanoma. Pirma, tokiems dalykams nėra skiriama pakankamai laiko, nes didžiąją universitetinių studijų dalį sudaro teminiai kursai, kuriuose analizuojama sa-varankiška problematika, o ne metodai. An-tra, metodologijai ir tyrimų metodams skirti kursai dažniausiai apsiriboja plačia metodų

įvairovės apžvalga, nežengiant giliau link vieno metodo ypatybių išmanymo. Tokioje švietimo sistemoje specializuotas kursas, skirtas atskiro metodo įvaldymui, yra per didelė prabanga bendrame studijų procese. Trečia, metodologijos kursai, kaip įprasta, yra skaitomi pirmais ar antrais studijų metais, kai studentams metodologinių klausimų svarstymas rūpi mažiausiai. Šie klausimai tampa aktualiais magistrantūros bei doktorantūros studijose, kai studentui reikia parengti gana atsakingą darbą, garantuojantį jam šiek tiek vertingesnį aukštojo mokslo diplomą. Tikriausiai, dėl šių priežasčių kursai apie metodologiją ir metodus yra „lažas“ dėstytojams ir „nykuma“ studentams.

Ką galima pasakyti apie tokiam kontekste atsirandančią literatūrą, metodines priemones, vadovėlius, kurie turėtų palengvinti tokių kursų naštą? Akademinės liaudies išmintis sako, kad dažniausiai apie metodų naudojimą moko ir kalba tie, kas tų metodų netaiko praktikoje. O praktika visada koreguoja teoriją.

Pirmoji mokomoji literatūra apie socialinius tyrimus lietuvių kalba atsirado dar sovietmečiu. Galima atsiminti Izraelio Lemperto straipsnius *Komunisto* žurnale 1968-1970 m., Juozo Leonavičiaus metodinį vadovą – *Sociologiniai tyrimai: metodinės rekomendacijos* (1976), Stanislovo Šinkūno – *Sociologinių tyrimų metodika* (1975), Galinos Andrejevos – *Konkrečių socialinių tyrimų metodikos paskaitos* (1976) bei Algimanto Bičiūno – *Mokslinių ir sociologinių tyrimų metodologijos ir metodų pagrindai* (1982). Šios knygos buvo griežto pozityvistinio ir kiekybinio mąstymo ugdymo priemonės,

kuriose nebuvo nei metodų gausos, nei interpretacijų įvairovės ar galimybės. Jos brėžė formalią tyrimo proceso struktūrą ir ugdė profesinį veiksmą, kuriuo negalėjai abejoti. Šias knygas prisiminiau todėl, kad neseniai teko keletą jų matyti vienos studentės rankose, studijuojančios psichologiją. Pasirodo, kad net ir šiais laikais ideologiškai pasenusios knygos apie metodus vis dar turi savo skaitytoją.

Retrospektyviai žvelgiant į 1968–1985 m. socialinių mokslų metodinę literatūrą galima atpažinti, kad jai didelę įtaką darė rusų mokslininkų, dirbusių Maskvos, Leningrado ir Novosibirsko sociologiniuose centruose, idėjos bei tekstai. Todėl lietuvių kalba pasirodanti literatūra dažnai buvo sovietinių sociologų tekstų vertimas, adaptacijos, atkartojimas. Rusiškos sociologijos tradicija Lietuvoje buvo gana stipri, todėl ir gerbtina. Net savo studijų metu Vilniaus universitete 1991-1995 metais metodologinių dalykų bei tyrimų metodų teko mokytis iš gana seno Vladimiro Jadovo vadovėlio, išleisto septinto dešimtmečio pradžioje.

Antrosios metodinės literatūros bangos pirmieji šaukliai Lietuvoje pasirodė naujo tūkstantmečio išvakarėse. Tai Mindaugo Degučio *Socialinių tyrimų metodika* (1999) ir Vlado Gaidžio *Visuomenės nuomonės tyrimai: teorija ir praktika* (1999). Vėliau sulaukėme Irenos Luobikienės, Kęstučio Kardelio, Rimanto Tidikio, Tado Tamošiūno, Vilmos Židžiūnaitės ir kai kurių kitų autorių knygų apie socialinių tyrimų metodus ir metodologiją. Ši banga jau žymėjo kiek kitokį požiūrį į metodus. Čia bandoma parodyti metodų įvairovę, jų pliuralizmą.

Užsiminta apie galimybes duomenų analizei pasitelkti informacines technologijas. Antrosios bangos autoriams būdinga ir tai, kad jie imlesni anglų kalbai. Todėl metodologinė kalba, žodynas ir sąvokos paveikti būtent anglų kalbos struktūros. Jei anksčiau buvo konspektuojami rusiški vadovėliai, tai dabar referuojami angliški.

Žvelgiant į paskutinio dešimtmečio mokomąją literatūrą, akivaizdu, kad Lietuvoje apie metodus rašo dvi žmonių kategorijos. Pirmoji yra tie, kurie sukasi universitetuose ir kuriems konkretūs socialiniai tyrimai yra greičiau atsitiktinis dalykas. Ši žmonių kategorija apie tyrimus rašo akademiškai, normatyviai, žino daug ir nuoširdžiai bando eksplikuoti metodologinį išmanymą. Antroji grupė yra praktiškai dirbantys su empirinių tyrimų metodais ir dažnai patirtį įgiję rinkos arba visuomenės nuomonės tyrimų verslo srityje. Jie rašo lakoniškai, fragmentiškai, nes praktinį žinojimą sunku verbaliuoti.

Gali būti, kad būtent dėl šių priežasčių – vieni žino, kaip kalbėti, bet nedaro, o kiti daro, bet nemoka kalbėti, – metodologinė literatūra yra gana skurdi arba paviršutiniška. Ji perpasakoja kitus tekstus, juos konspektuoja, trumpina, siaurina, lituanizuoja angliškas sąvokas, kai kada sukuria gerus naujadarus, o kai kada – tragiškai žaloja lietuvių kalbą anglizmais. Čia yra ir gerų, ir nekokybiškų konspektų. Originalių vadovėlių nėra.

Kiek geresnė situacija yra statistinių metodų padangėje, nors ir dėl statistikos sąvokų nesusitariama. Vido Čekanavičiaus ir Gedimino Murausko *Statistika ir jos tai-*

kymas (2002) yra absoliutus lyderis tiek savo gelme, tiek išsamumu, tiek atsargia elgsena su statistinės analizės prielaidomis. Tai nėra lengvai skaitomas tekstas, jį reikia studijuoti. Ir tik gerai išstudijavus paleisti programines įrangas *SPSS* arba *Statistica*, kurias įvaldyti padės veikiau techniniai žinynai, kaip Raimundo Vaikevičiaus ir Aušros Saudargienės *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose* (2006), Tersės Leonavičienės *SPSS programų paketo taikymas statistiniuose tyrimuose* (2006), Algirdo Skirkevičiaus *Darbo su paketu STATISTICA pradmenys* (2006). Literatūros apie kitokias programines įrangas lietuvių kalba nerasime. Tikriausiai, viskas apie jas papasakota internete ir *You Tube*, tad sparčiai kintančių technologijų kontekste tokių knygų leisti tikrai neverta.

Apibendrinant pasakytas mintis, galima pasakyti, kad lietuviška metodologinė literatūra dažniausiai yra kuriama kaip greito maisto restoranuose: čia pabrėžiamas technologinis santykis su metodu, neleidžiama abejoti renkantis techninį sprendinį, kvestionuoti rezultatų ir išvadų pagrįstumo, nediskutuojamos sprendinio prielaidos ir jo tinkamumas konkretaus sumanymo įgyvendinimui.

Esu įsitikinęs, kad metodologinė abejonė dėl mokslinio tyrimo, jo rezultatų ir išvadų argumentavimo kyla nedaugeliui. Klausytojų ir studentų auditorija dažniausiai laukia užtikrinto ir efektyvaus sprendinio, išvados ar teiginio, kuris kaip tvirta platininė kniedė suvirtintų mokslinio žinojimo garvežio korpusą, nutrūktgalviškai lekiantį mokslo progreso geležinkeliu. Svarstantysis, ypač kalbantis apie prielaidų galimybes, jų konfliktą ir iš jų

išplaukiančias kontraversiškas išvadas, leidžia suabejoti jo simbolinę galią, ir kelia susierzinimą. Abejonės reiškia gaišatį, o modernybės pasiūlytas gyvenimo tempas neleidžia to daryti. Šiuolaikinio meistro *credo* turėtų būti beveik kaip kompanijos *Nike* reklaminis šūkis „*Just do it! No doubts!*“. Tam dažniausiai ir skirti vadovėliai, kurie studijuojantiems, t.y. mokslininkų gildijos pameistriams, turi tapti nekvestionuojamu autoritetu.

Būtent tokia lietuviškos metodologinės literatūros kontekste pasirodė meistrų Z. Norkaus ir V. Morkevičiaus knyga „KLA“, kuri skelbia kiek kitokį šūkį – „Daryk dar kartą! Abejok!“ („*Just do it again! Doubt it again!*“).

Kas kaltas dėl demokratijos žlugimo: Brisius, Sargis, Lipsetas ar Būlis?

Apie ką yra Zenono Norkaus ir Vaido Morkevičiaus vadovėlis „Kokybinė palyginamoji analizė“? Atsivertus pirmuosius knygos puslapius, kai kas gali pagalvoti, kad prieš akis yra fenomenologijos traktatas apie šunų Brisiaus ir Sargio kailių skirtumus: kasdienio suvokimo lygmenyje priimta išvada apie aki-vaizdžiai besiskiriančius dviejų šunų kailius kompleksiskai įrodinėjama remiantis įmantriais skaičiavimais ir Būlio algebra. (Šiais mokslinės skubos laikais tokie įrodinėjimai būtų tikras nusikaltimas, nusipelnantis ekskomunikacijos...) Tačiau taip nėra.

Tai greičiau knyga apie mokslinio mąstymo procesą, metodišką nepasitikėjimą, lėtą argumentavimą ir solidžią diskusiją su Seymouru Lipsetu apie demokratiją. Ir, be jokių abejonių, apie modernias technologi-

jas, kurios leidžia stimuliuoti, kontroliuoti ir įveikti metodologines abejones. Viskas telpa į lakonišką pavadinimą – kokybinė palyginamoji analizė.

Knygoje pristatoma socialinių tyrimų metodologijos naujovė, apie kurią neužsimenama nė viename lietuviškai publikuotame tekste ar mokymo priemonėje apie socialinių tyrimų metodologiją bei metodus. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad apie KLA sunku atrasti nuorodų ir populiariuose užsienio kalba publikuotose vadovėliuose, kurie siekia išsamiai pristatyti visą tyrimų metodų spektrą. Kaip knygos įvade užsimena autoriai, tai būtų lyg ir pirmas rimtas bandymas Žemės planetoje sistemingai ir koncentruotai pristatyti kokybinės lyginamosios analizės metodo galimybes, būtent kaip praktinį mokslinių argumentų ir išvadų tikrinimo vadovą.

Aišku, pati KLA idėja nėra nauja, kadangi esminės prielaidos ir analizės principai buvo suformuluoti dar 1987 m. Charleso C. Ragino knygoje *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Savo knygoje Z. Norkus ir V. Morkevičius nekuria naujo socialinių reiškinių pažinimo ar analizės modelio, nes, kaip ir būdinga tikriems mokslininkams, jie tvirtai stovi ant kitų tyrinėtojų suręstų pamatų. Knygos naujovė yra tai, kaip KLA idėjos komunikuojamos, kaip jos paverčiamos techninių sprendinių tikrinimo sistema ir kaip įgalinti šią sistemą veikti moderniomis informacinėmis technologijomis. Jei Ch. C. Raginas skaičiavimus darė rankomis, tai Z. Norkus ir V. Morkevičius ragina ir moko naudotis programinėmis įrangomis

TOSMANA ir *fs/QCA*, kurios buvo sukurios būtent KLA. Siūlomi technologiniai įrankiai tikrai yra nauja žinia, nes iki lietuviško KLA vadovėlio pasirodymo apie jas tikrai nebuvo nieko girdėjęs, nors originalios Ragino knygos kopija mano asmeniniame kompiuteryje jau sėkmingai „guli“ apie 5 metus (už ją ir daugelį kitų sunkiai prieinamų knygų turiu būti dėkingas italų hakeriams iš *LIBREMO*).

Ypač sparčiai populiarėjant kokybinių tyrimų metodams Lietuvos socialinių mokslų srityse, išsamesnės metodinės literatūros apie kokybinę duomenų analizę beveik nėra. Nedidele išimtimi galėtų būti Bronislovo Bitino, Liudos Rupšienės ir Vilmos Žydzūnaitės parengta knyga *Kokybinių tyrimų metodologija* (2008), kurioje plačiai apžvelgta kokybinių tyrimų sritis ir pateikti keli konkretūs fenomenografinės analizės pavyzdžiai, bei Victorio de Muncko knyga *Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai* (2008), pristatanti antropologų naudojamus tyrimų metodus. Jei pastarieji vadovėliai siekia kuo plačiau (ir dažnai paviršutiniškai) apžvelgti metodų įvairovę bei supažindinti studentus su bendraisiais jų taikymo principais, tai Z. Norkaus ir V. Morkevičiaus knyga yra išskirtinė. Autoriai sutelkia dėmesį į vieną sprendinį – detalai ir nuosekliai pademonstruoja, kaip gali būti panaudotos *vieno metodo* galimybės, kokios yra jo prielaidos, kokios ir kaip gali būti naudojamos programinės įrangos, kaip turėtų būti formuluojamos hipotezės bei išvados. Būtent tokios – konkrečios, išsamios, argumentuotos ir techniškai informatyvios – mokomosios literatūros galima pasigesti Lietuvoje.

Vadovėlis skirtas vienam metodui. Mano nuomone, tai labai svarbu, nes čia parodoma, kokia yra mokslinio mąstymo ir argumentavimo sistema, koks yra mokslininko apmąstymų kelias link gana paprastų išvadų. Autoriai aiškiai parodo, kokia prielaidų sistema grindžiami skirtingi socialinių tyrimų metodai (žr. „KLA“ 1 skyrių), kas turėtų nulemti konkretaus metodo pasirinkimą, kodėl reikėtų imtis kokybinės lyginamosios analizės, kokios egzistuoja alternatyvos (pvz., statistinė analizė), ką ypatingo ji gali pasiūlyti, kada ją reikėtų taikyti, o kada ieškoti kitų metodologinių sprendinių.

KLA pasiūlo išeitį tiems mokslininkams, kurie žavisi kiekybiniais tyrimų metodais, tačiau negali to nuosekliai padaryti dėl mažų imčių arba analizuojamų atvejų skaičiaus. Knygoje parodoma, kad negausūs statistiniai duomenys taip pat gali būti sėkmingai ir griežtai analizuojami, o jų pagrindu atliekamos nepriekeišingos hipotezių tikrinimo/patvirtinimo/atmetimo procedūros.

Skaitantys populiarią sociologinę literatūrą dažnai susiduria tik su tyrinėtojų išvadomis ir tezėmis. Visa mokslinio mąstymo ir metodo pasirinkimo „virtuvė“ lieka paslapyje. Knygose ne visada gali atrasti tą sudėtingą faktų dėliojimo, klasifikavimo, perklasifikavimo, sisteminimo, derinimo, kalibravimo, tikrinimo, komponavimo, neigimo ar abejojimo procesą, kuris nuveda link konkrečių išvadų. Tačiau Z. Norkus ir V. Morkevičius gražiai atskleidžia, koks yra lėtas argumentavimas, sistemingas ir verifikuojantis mokslinis mąstymas netgi politikos sociologijoje. Ir kiek laiko sąnaudų bei techninių veiksmų pareikalauja vieno prie-

žastinio teiginio apie socialinę tikrovę formulavimas.

Nors vadovėlį skaitantis studentas gali susierzinti dėl tokio lėto argumentavimo ir mėgavimosi, kad prie identiškų išvadų galima prieiti keletu skirtingų būdų, jis (ar ji) turės susitaikyti, kad toks jau yra tas mokslas – abejojantis, lėtas, atsikartojantis. Gali būti, kad modernaus mokslo skubos ir likvidumo (*à la* Bauman) laikais būtent toks argumentavimas, kuris savo esybe priešinasi skubos ideologijai, yra originalaus ir „kieto“ mokslo pavyzdys. Mokslo meistrai dirba prie pažinimo žaizdro lėtai, ir tik su pamėgtu instrumentu.

Gali būti, kad lėto argumentavimo išpūdis „KLA“ liko todėl, jog kiekviename skyriuje autoriai naudoja tik vieną ir tą patį empirinį pavyzdį. Jei KLA pradininkas Ch. C. Raginas savo knygoje pasitelkė karinių diktatūrų žlugimo, darbininkų streikų, etninės mobilizacijos, nacionalinių valstybių gimimo, valstiečių sukilimų priežasčių analizės pavyzdžius, tai Z. Norkus ir V. Morkevičius sutelkė dėmesį tik į vieną šiomis dienomis aktualesnę (ir pirmiausiai Zenonui Norkui) problematiką – demokratiją. Kiekviename knygos skyriuje autoriai užsispyrusiai analizuoja demokratijos žlugimo ir išlikimo klausimą tarpukario Europos šalyse. Kaip atspirties tašką jie ima amerikiečių sociologo Seymouro Lipseto hipotezę apie demokratijos išlikimo priežastis ir jo išvadas nuosekliai tikrina remdamiesi moderniomis technologijomis – Būlio tiesos lentelėmis, įmantriomis lygtimis ir algoritmais, priverčiančiais suktis programines įrangas *TOSMANA* ir *fs/QCA*. Nuostabu tai, jog ši klausimą auto-

riai įtikinamai išsprendžia kiekvieno skyrelio pabaigoje, bet vėl prie jo sugrįžta kitame skyrelyje. Taip kiekvienas knygos struktūrinis segmentas tampa nuoseklios grandinės nareliu, kurio intelektualus atsakas apie demokratijos išlikimo klausimą beveik visada identiškas. Tai Būlio lygtis, nulemianti demokratijos išlikimą ar žūtį:

$$\begin{aligned} & \text{BNPgyventoju}\{0\} + \text{BNPgyventoju}\{1\} \\ & \text{Urbanizacija}\{0\} \text{Industrializacija}\{1\} = \\ & \text{Demokratija}\{0\}. \end{aligned}$$

Patys autoriai sutinka, kad demokratijos išlikimo (žlugimo) priežasčių tarpukario Europoje problema knygoje išnaudota labiau, nei koks nors kitas bandomasis gyvis biologų laboratorijose – „musė drozofila“ ar „jūros kiaulytė“. Tačiau šis sumanymas – naujai ir naujai imtis to paties klausimo svarstymo – skirtas analitinių ir techninių igūdžių lavinimui. Kitaip sakant, ant vivisekcijos stalo kad ir šimtą kartą turi guldyti vis tą patį gyvį (demokratiją) tam, kad geriau suvoktum jo anatomiją (išlikimo priežastis).

Kadangi nesu KLA specialistas ar demokratijos „preparavimo“ praktikas, čia mano svarstymai apie metodą bei tinkamą (netinkamą???) jo reprezentavimą lietuviškai auditorijai baigiasi.

Vadovėlio iliuzija

Nereikia užmiršti, kad Z. Norkaus ir V. Morkevičiaus knyga yra *vadovėlis* apie KLA ir jos atlikimą dviem programinėm įrangom – *TOSMANA* ir *fs/QCA*. Todėl pabandysiu pažvelgti į knygą būtent kaip į vadovėlį.

Didesnėje knygos dalyje pristatomos kiekybinių ir kokybinių metodų metodologinės prielaidos bei įvairių KLA atmainų loginiai pagrindai. Tekstas apie analizės prielaidas ir pagrindimą žymiai turiningesnis, nei techniniai veiksmų aprašai. Manau, kad būtent metodologiniai svarstymai sudaro vadovėlio stuburą, kurio vertė išliks akivaizdi sparčiai kintančių informacinių technologijų ir programinių įrangų kontekste.

Turiu perspėti, kad skaitydamas „KLA“ negali atsipalaiduoti, – visada reikia būti susikaupusiam, nes nuoseklus pasakojimas grindžiamas jungtimis „jeigu..., tai...“. Jei skaitytojas nutars studijuoti šią knygą prieš miegą, kaip yra įpratęs skaityti kai kuriuos kitus sociologijos vadovėlius, esu tikras, kad miegas žymiai greičiau palauš valią, o ryte galva tikrai bus skaidri – jokių intelektualinių pagirių nuo Būlio algebros ar lygčių sudarymo vingrybių. Jų lengvai atsiminti neįmanoma.

Čia negaliu atsilaikyti imperatyviam šnekėjimui, todėl skelbiu Pirmąją ir vienintelę tiesą apie „KLA“. Pirmasis knygos skyrius „Kokybinė lyginamoji analizė socialinių mokslų lyginamosios metodologijos kontekste“ turi tapti privalomu skaitiniu kiekviename universitetinių studijų kurse apie metodus ar metodologiją.

Programinių įrangų *TOSMANA* ir *fs/QCA* techninis pristatymas sudaro kitą knygos dalį. Tai laisvos prieigos programinė įranga. Jomis gali naudotis visi, kas nori. Ir jos nieko nekainuoja. Tokį programinės įrangos kūrėjų žingsnį švietimo suprekinimo laikais galima laikyti senamadišku mokslinio bendruomeniškumo (ką Ro-

bertas K. Mertonas vadino „komunizmu“) imperatyvu. Laisva metodika gali būti ypač paranki toms švietimo institucijoms, kurios negali sau leisti įsigyti prabangesnės ir labiau prestižinės programinės įrangos, kaip *NVivo*, *QDAMiner* ir pan.

Vadovėlyje naudojimasis šiomis programinėmis įrangomis pristatytas gana nuosekliai – pradedama duomenų bazės sudarymu ir baigiama rezultatų interpretacija bei vizualizavimu. Skaitytojas atsargiai už rankos vedamas per techninių sprendinių labirintą, paaiškinant beveik kiekvieną programinės įrangos mygtuką, laukelį, pavadinimą ar galimybę. Skirtingai nei loginių KLA pagrindų dėstymas, kurį skaitytojas turi studijuoti labai įdėmiai ir atidžiai, techninis analizės atlikimas su šiuo vadovėliu įvaldomas gan greitai. Aišku, „KLA“ pristatant techninių sprendinių eigą, ją galima buvo aiškiau struktūruoti ir formalizuoti, pvz., struktūriškai pateikti mygtukų spaudimo seką, kai yra padaryta daugelyje *SPSS* vadovų, ir išvengti imperatyvaus kartojimo „spausiti mygtuką...“.

Tačiau techninis *TOSMANA* ir *fs/QCA* pristatymas nėra išsamus. Šiose programinėse įrangose yra įdiegta gana daug funkcijų, kurios palengvina skaičiavimus. Tačiau ne visos yra išaiškintos skaitytojui. Pvz., autoriai paaiškina tik dvi *fs/QCA* funkcijas langelyje *Compute Variable*, nors jų yra pasiūlyta daugiau nei 20. Taip sakau, kadangi pats, kaip *SPSS* vartotojas, susiduriu su panašių algoritmų ir funkcijų mįslingumu dirbdamas būtent su *SPSS* programine įranga. Daugelis jų neišaiškintos žinyuose ar vadovėliuose, tad lieka nenaudojamomis ir nežinomomis.

Autoriams tikrai siūlyčiau antrame vadovėlio leidime parašyti trumpą skyrelį ir detaliau pristatyti *TOSMANA* ir *f/QCA* įdiegtų funkcijų ir algoritmų pritaikomumą.

„KLA“ tekstas atlieka ne tik techninio gido, bet ir edukacinę funkciją – kiekvieną kartą primenamas bendresnis socialinių mokslų metodologinių diskusijų kontekstas; pasitelkiami konkretūs empiriniai pavyzdžiai; parodoma išsami lyginamosios analizės atlikimo eiga; skaitytojui pasiūloma reali empirinė medžiaga savarankiškiems užsiėmimams bei užduotims. Būtent profesionaliai parengtos užduotys studentams, mano manymu, yra žaviausios (5 skyrius. „KLA pavyzdžiai ir savarankiško darbo užduotys“). Savarankiškų užduočių aprašuose parodoma, kaip metodiškai turėtų būti apibrėžti analizei naudojami kintamieji, kaip formuluojami probleminiai klausimai ir hipotezės. Šis skyrius irgi turėtų būti vienas pavyzdinių skaitinių universitetinėse studijose apie kintamuosius ir sąvokų operacionalizaciją.

Nors knyga yra vadovėlis, jai visgi trūksta kai kurių didaktinių sprendinių. Pirma, kiekviename skyriuje galima pasigesti aiškesnių ir lakoniškų apibendrinimų, ką studentas turėjo išmokti ir suvokti. Tie apibendrinimai turėtų tiesiog pirštu besti į esminius teiginius ir prielaidas. Kitaip sakant, vadovėlis privalo užtikrinti autoritetą, tad tiesmukiškas pristatytos medžiagos reziumavimas ir priminimas turėtų rimuoti mantrą, kurią studijuojantis privalėtų išmokti atmintinai. Be tokios apibendrinančios mantros knyga sunkiai suvokiama kaip vadovėlis.

Antra, knygoje nėra svarbiausių sąvokų žodyno. Jis būtinas. Suprantama, sąvokų

būtų daug. Bet jas reikia paaiškinti. Žodynelis leistų į vieną vietą sudėti ir visus angliškus sąvokų atitikmenis, kurių tekste yra labai daug. Mantra, be reikšminių žodžių, yra tik veblenimas...

Trečia, knygoje galima buvo panaudoti vizualines schemas, išryškinančias raiškių, neraiškių ir daugiareikšmių kintamųjų aibių analizės skirtumus ir privalumus. Būtų ypač paranku, jei vienoje vietoje matytum, kokie kintamieji tinka konkrečiai analizei. Tai pagreitintų studijuojančio apsisprendimą, kuri KLA atmaina tinka būtent jo duomenims arba kokius duomenis jis privalo turėti.

Ketvirta, kadangi praėjo daugiau nei 20 metų nuo KLA atsiradimo, vadovėlio pradžioje autoriai galėjo pasistengti išsamiau pristatyti tas studijas, kuriose šis metodas taikytas. Tiesiog reikėjo paprastesnio ir referatyvaus pasakojimo apie mokslininkus ir jų darbus. KLA puoselėtojų nuotraukos ir trumpos biografijos būtų pagyvinusios tekstą, nes, nereikia užmiršti, vadovėlis yra ir „šlovės salė“, kurioje mokslininkų portretai estetizuoja ir materializuoja jų autoritetą. Šiuolaikinės poligrafijos technologijos tai leidžia padaryti gana lengvai. Gerai, kad bent Zenoną Norkų ir Vaidą Morkevičių skaitytojai galės vizualiai atpažinti (iš tolo) iš jų nuotraukos, atspausotos ant knygos viršelio.

Kokia vadovėlio ir „Tyrimų metodų serijos“ ateitis? Klausimas keblus. Akivaizdu, kad po kelių metų vadovėlį reikės perrašyti vien tik dėl tobulėjančių programinių įrangų. Tada bus galima atsižvelgti į šiek tiek priekabias šios recenzijos autoriaus pastabas.

Kadangi „KLA“ yra pirmoji LiDA knyga, o LiDA turi ambicijų plėtoti panašių knygų seriją, „KLA“ automatiškai pasmerkia nesėkmei kitas knygas. Vargu, ar kokia kita knyga greičiausiu laiku sugebės pralenkti KLA meistrų traktatą. Tikriausiai, kad ne.

Apmąstydamas „KLA“ pratarinėje išsakytą LiDA vado pareiškimą išsamiai ir profesionaliai pristatyti socialinių ir humanitarinių mokslų metodus Lietuvos socialinių mokslų bendruomenei bei kvietimą bendradarbiauti, neišvengiamai pagauanu save klausiant: koks metodas bus kitoje LiDA knygoje? kas metodą pristatinės? kokias programines įrangas nutars aptarti – komercines ar laisvos prieigos? kaip LiDA atras tinkamus autorius naujų ir klasikinių metodų pristatymui?

Klausimų kyla daug, nes nuveikti tikrai reikės daug. Kad įsivaizduotume šių darbų apimtį, užtenka žvilgtelėti į SAGE leidyklos leistas socialinių tyrimų metodų serijas „Applied Social Research Methods Series“ ir „Quantitative Applications in the Social Sciences“. Šios serijos yra pamokančios ne tik dėl pristatomų metodų gausos, bet ir dėl formos. Manychiau, kad LiDA knygos tikrai neturėtų būti tokios kompleksiškos kaip „KLA“. Viena knyga turėtų būti gana trumpa vieno metodo variacija. Todėl svarstant tolimesnį „KLA“ likimą, siūlyčiau ją su-

pjaustyti į tris dalis – „Raiškių aibių KLA“, „Neraiškių aibių KLA“ ir „Daugiareikšmių kintamųjų aibių KLA“. Jei šis kelias būtų pasirinktas iš karto, tai jau dabar turėtume LiDA serijos tęstinumą. Bet sprendimas dėl ketvirčiavimo priklauso autoriams ir leidybą finansuojančioms institucijoms. Taip pat serijos sudarytojams reikėtų apgalvoti ir meninę serijos apipavidalinimą, nes, esant dabartiniam požiūriui į estetiką, vargu ar pavyks išlaikyti vieningą stilistiką bent jau šešioms knygoms.

Apibendrinant savo įspūdį apie „KLA“, galėčiau pasakyti, kad tai yra solidus ir unikalus tekstas. Nė vienas Lietuvos universitetas ar institutas nieko panašaus nėra publikavęs. Kadangi jis yra unikalus ir solidus, jums nepavyks jo nusipirkti nei artimiausiam, nei tolimiausiam knygyne (kažkokie knygos finansavimo sutarties niuansai neleidžia ja prekiauti). Kiek žinau, visų universitetų bibliotekos šią knygą jau turi, tad galite ją studijuoti būtent bibliotekose. O jei nemėgstate sėdėjimo bibliotekoje, išūliai kreipkitės į autorius dėl asmeninio egzemplioriaus.

Čia ir užbaigiu savo mokslinio mintijimo procesą bei KLA apie Lietuvos socialinių mokslų metodologijos leidinius, kurios išvadas buvo galima parašyti ir viename puslapyje.

Gauta: 2011 11 15

Pateikta spaudai: 2011 12 11

Liutauras Kraniauskas
Sociologijos katedra
Klaipėdos universitetas
Minijos g. 153, Klaipėda
el. paštas: liutauras.kraniauskas@gmail.com